

Selçuklular ile Abbâsîler Arasında Mahallî Bir Hanedan:

Mezyedîler II (1086-1163)

Yusuf Budak

0000-0002-5202-3509

İğdir Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Ana Bilim Dalı, Orta Çağ Bilim Dalı, İğdir, Türkiye

ror.org/05jstgx72

yusuf.budak@igdir.edu.tr

Öz

Bu makalede, Irak'ta mahallî bir Arap hanedanı olarak ortaya çıkan Mezyedîlerin, Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinin yoğunlaştığı XI-XII. yüzyıllarda üstlendikleri siyasî rol incelenmektedir. Çalışma, Mezyedî emîrlerinin özellikle Selçuklu iç siyasetinde oynadıkları etkin rolü ve Abbâsî hilâfetiyle kurdukları çoğu zaman gerilimli ilişkileri merkeze almaktadır. Bu bağlamda Emîr Sadaka ve II. Dübeyns dönemleri hutbenin kimin adına okunacağı meselesi, isyanlar ve ittifaklar üzerinden ele alınarak Mezyedîlerin yalnızca yerel bir emîrlik değil Selçuklu-Abbâsî güç dengelerini etkileyebilen aktif bir siyasî güç olduğu ortaya konulmaktadır. Ayrıca II. Sadaka ve halefleri döneminde yaşanan gelişmeler üzerinden Mezyedîlerin Irak Selçuklu Devleti'nin iç mücadeleleri ve Abbâsî otoritesindeki zayıflıktan nasıl yararlandıkları değerlendirilmektedir. Makale, Mezyedîler örneği üzerinden Ortaçağ İslâm dünyasında yerel güçlerin merkezî siyaseti yönlendirme kapasitesini göstermeyi ve Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinin çok katmanlı yapısına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Makalede, Mezyedî emîrliğinin öne çıkan isimlerinden Emîr Sadaka'nın Selçuklu iç siyasetinde taraf olarak yer alması ve Abbâsî-Selçuklu ilişkilerinde isyankâr bir tutum sergilemesi merkez-taşra ilişkileri açısından analiz edilmektedir. Onun ölümünün ardından emîrliğin başına geçen II. Dübeyns döneminde de benzer siyasî tavırların sürdüğü Abbâsî otoritesindeki zayıflık ile Irak Selçuklu Devleti'nde yaşanan taht mücadelelerinden faydalanıldığı görülmektedir. II. Dübeyns'in Müsterşid-Billâh'ın ölümüyle ilişkilendirilmesi ve Sultan Mesud tarafından ortadan kaldırılması Mezyedîlerin merkezî otoritelerle kurduğu kırılğan ilişkinin bir göstergesi olarak ele alınmaktadır. II. Sadaka ve halefleri döneminde yaşanan gelişmeler ise Mezyedîler'in siyasî etkinliğinin giderek sınırlandığını ortaya koymaktadır. Hille'nin doğrudan Selçuklu kumandanlarının idaresine bırakılmasıyla birlikte Mezyedî hâkimiyeti sona ermiş böylece yaklaşık 166 yıl boyunca Irak coğrafyasında etkili olan bu hanedan tarih sahnesinden çekilmiştir. Makale, Mezyedîler örneği üzerinden Ortaçağ İslâm dünyasında mahallî güçlerin Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinin seyrini nasıl etkileyebildiğini göstermeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler

İslâm Tarihi; Mezyedîler; Selçuklular; Abbâsîler; Hille; Sadaka; Dübeyns

Öne Çıkanlar

- Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinde siyasî faaliyetleriyle öne çıkmış bir Arap emîrligidir.
- Mezyedî Emîri Sadaka, Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinde asi bir rol oynamıştır.
- Maceraperest II. Dübeyş de kendinden önceki emîrlere gibi isyankâr tavır sergilemiştir.
- Sonlara doğru II. Dübeyş uzlaşmacı bir tavır takınsa da ganimet kovalarken öldürülmüştür.
- II. Ali döneminde Hille, Selçuklu-Abbâsî egemenliğine geçerek Mezyedîler'in siyasî hayatına son verilmiştir.

Atıf Bilgisi

Budak, Yusuf. "Selçuklular ile Abbâsîler Arasında Mahallî Bir Hanedan: Mezyedîler II (1086-1163)". *Tetkik* 9 (Mart 2026), 339-362. <https://doi.org/10.55709/tetkik.1814674>

Makale Bilgileri

<i>Etik Beyan</i>	Bu çalışma için etik beyan gerekmemektedir.
<i>Etik Kurul İzni</i>	Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.
<i>Gönderilme Tarihi</i>	31 Ekim 2025
<i>Kabul Tarihi</i>	10 Mart 2026
<i>Yayın Tarihi</i>	31 Mart 2026
<i>Hakem Sayısı</i>	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
<i>Değerlendirme</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik
<i>Benzerlik Taraması</i>	Yapıldı - intihal.net
<i>Çıkar Çatışması</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<i>Finansman</i>	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
<i>Etik Bildirim</i>	tetkik@okuokut.org
<i>S. Kalkınma Amaçları</i>	-
<i>Lisans</i>	CC BY-NC 4.0

A Local Dynasty Between the Seljuks and the Abbāsids: The Mazyadids II (1086-1163)

Yusuf Budak

0000-0002-5202-3509

Iğdır University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Division of Medieval History, Iğdır, Türkiye
ror.org/05jstgx72
yusuf.budak@igdir.edu.tr

Abstract

This article examines the political role of the Mazyadids, a local Arab dynasty in Irak during a period marked by intensified Seljuk-Abbāsīd relations in the eleventh and twelfth centuries. The study focuses on the active involvement of Mazyadid emirs in Seljuk internal politics and their often tense relations with the Abbāsīd caliphate. Within this context, the reigns of Emir Sadaka and Dubays II are examined through issues, including the khutba was read in whose name, instance of rebellion, and the formation of political alliances. This analysis demonstrates that the Mazyadids functioned as an active political power with the capacity to influence Seljuk-Abbāsīd power dynamics, rather than existing solely as a local emirate. Furthermore, developments during the reign of Sadaka II and his successors are examined to evaluate how the Mazyadids capitalized on integral conflicts within the Irak Seljuk state and from the weakening of Abbāsīd authority. The article also analyzes, from a center-periphery perspective, Emir Sadaka's role as a partisan actor in Seljuk internal politics and his rebellious stance within Seljuk-Abbāsīd relations. Following his death, comparable political strategies continued under Dubays II, who took advantage of the weakening Abbāsīd authority and the succession disputes within the Irak Seljuk state. Dubays II's association with the death of Caliph Mustarshid-Billah and his subsequent removal by Sultan Mesud are interpreted as indicators of the fragile relationship between the Mazyadids and the central authorities. Developments during the reign of Sadaka II and his successors reveal a gradual limitation of Mazyadid political influence. The transfer of Hille to the direct administration of Seljuk commanders marked the end of Mazyadid rule and concluded the political presence of a dynasty that had exercised influenced Irak for approximately 166 years. Drawing on the case of the Mazyadids, this article aims to demonstrate how local powers in the medieval Islamic world were able to shape the course of Seljuk-Abbāsīd relations.

Keywords

Islamic History; Mazyadids; Seljuks; Abbāsīd; Hille; Sadaka; Dubays

Highlights

- It was an Arab emirate that stood out for its political activities in Seljuk- Abbāsīd relations
- Emir Sadaka of Mazyad played a rebellious role in Seljuk- Abbāsīd relations.
- The adventurous II. Dubays also displayed a rebellious attitude, like the emirs before him
- Towards the end, although II. Dubays adopted a conciliatory stance, he was killed while pursuing booty.
- During the reign of II. Ali, Hille came under Seljuk-Abbāsīd rule, bringing an end to the political life of the Mazyadis.

Citation

Budak, Yusuf. "A Local Dynasty Between the Seljuks and the Abbāsids: The Mazyadids II (1086-1163)". *Tetkik* 9 (March 2026), 339-362.

<https://doi.org/10.55709/tetkik.1814674>

Article Information

<i>Ethical Statement</i>	Ethical statement is not required for this study.
<i>Ethics committee</i>	Ethical committee approval is not required for this study.
<i>Date of submission</i>	31 October 2025
<i>Date of acceptance</i>	10 March 2026
<i>Date of publication</i>	31 March 2026
<i>Reviewers</i>	Two Internal - Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	tetkik@okuokut.org
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Bilinen ilk emîri Ali b. Mezyed'in Orta Irak'ta tarih sahnesine çıkmasıyla varlığından haberdar olunan Mezyedîler, bugünkü Irak'ın başkenti Bağdâd'ın yaklaşık 100 km güneyinde Hille¹ merkez olmak üzere kurulmuştur. Hanedan, Irak Büveyhîlerinin zayıfladığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Büveyhî hükümdarı Muizzüddeve'nin veziri Ebû Muhammed el-Mühellebî, Mezyedî emîri Ali b. Mezyed'e Sûrâ ve çevresinin yönetimini vermiştir. Daha sonra Büveyhî hükümdarı Bahâüddeve, 387/997 yılında Ali b. Mezyed'i Nil, Felluce ve Câmiayn'ı içine olan bölgelerin emîri olarak tanıdı. Mezyedîlerin ikinci emîri Nûruddevle Dübeys döneminde ise Irak'taki siyasî ve askerî gelişmelere daha aktif şekilde müdahil olmaya başladığı görülür. Abbâsî halifesi Kâ'im-Biemrillâh, Şîi Büveyhîlerin baskısının arttığı, özellikle de Arslan el-Besâsîrî'nin kendisini zor durumda bıraktığı bir dönemde Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdâd'a davet etti. Bu dönemde Mezyedî emîri Dübeys, mezhep taassubundan uzak durarak kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etti. Tuğrul Bey'in Bağdâd'a gelişi bölgede güç dengelerini değiştirdi. Onun hâkimiyetiyle birlikte² Abbâsî halifesini baskı altında tutan Arslan el-Besâsîrî şehri terk etmek zorunda kaldı ve ardından Mezyedî emîri Dübeys ile ittifak kurdu.³

Mezyedîler bu dönem de çok güçlü bir siyasî aktör olmasalar da çeşitli ittifaklar ile varlık mücadelesi yürütmüşlerdir. Emîr Dübeys, zaman zaman Arslan el-Besâsîrî ile ittifak kurmuş ancak şartlar değiştiğinde bu ittifakı bozmaktan çekinmemiştir. Siyasî saiklerle hem Selçuklulara hem de Abbâsîlere yakın durmuş, fakat fırsatını bulduğunda onlara karşı isyan etmekten geri durmamıştır. Nitekim birçok kez Selçuklular ve Abbâsîlerle savaşmış, mağlubiyetin ardından ise sultan ve halifeden af dilemiştir.⁴ Mezyedîler genel olarak sahip oldukları siyasî güç ölçüsünde hâkimiyet alanlarını genişletmeye çalışan bir Arap emîrliği olarak görülmektedir. Kerbelâ ve Neced gibi şîiliğin önemli merkezlerine yakın bir

¹ el-Câmiayn ismi de verilen Hille, Kufe ile Bağdad arasında bir yerde bulunur. bk. Adem Arıkan, "İsnâşeriyye'nin Temel Eserleri ve Fırak Kaynakları", *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*, ed. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 228; Makdisi, Hille'nin 495/1101 yılında Sadaka tarafından kurulduğunu belirtir. bk. George Makdisi, "Notes on Hilla and the Mazyadids in Medieval Islam", *Journal of the American Oriental Society* 74/4 (1954), 250. Esasen Hille'nin daha erken tarihlerde kurulduğunu söyleyebiliriz. bk. İbn Havkal, *Sûretü'l-arz: 10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021), 202. Urfalı Mateos, Hille'nin Irak'ta Bağdâd'ın güneyinde ve Fırat sahilinde yer alan bir şehir olduğunu belirtir. bk. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hırant D. Andreasyan; notlar Edouard Dulaurer - Halil Yinanç (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 388. el-Bundârî, Hille'nin mahalle anlamı taşıdığını belirtir. bk. el-Bundârî, *Zubdetu'n-nusra ve nuhbetu'l-usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 16.

² Müneccimbâşı, Ahmed b. Lütfullah, *Câmi'u'd-düvel: Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Öngül, I. cilt (İzmir: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 19; İbn Hallikân, *İbn Hallikân'ın Selçuklu Biyografileri ve Çağdaş Simalar*, çev. Halil İbrahim Gökbörü (Ankara: Altınordu Yayınları, 2024), 120; Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538 = 1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), 18; Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, çev. Abdülkadir İnan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 124.

³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* Tercümesi, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 9/462-463; Abdülkerim Özaydın, "Mezyedîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/550; Nadir Karakuş, "Hille'de Bir Bedevî Emîri: Dübeys b. Sadaka", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (2018), 372; Suat Kaymak, "Selçuklular Karşısında Halife el-Kâ'im Biemrillâh'ın Hâkimiyeti Ele Geçirme Teşebbüsü", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2024), 273.

⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 9/491; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 28; Özaydın, "Mezyedîler", 29/550.

coğrafyada hüküm sürmeleri mezhebî aidiyetleri konusunda farklı yorumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bazı araştırmacılar Mezyedîlerin Şîf çevrelerle yakın ilişkiler içinde bulunduğunu ve bu doğrultuda Şîf eğilimler taşıdıklarını ileri sürmektedir.⁵ Ancak dönemin kaynaklarında Mezyedîlerin açıkça Şîf oldukları ifade edilir.⁶ Bu çalışma Mezyedî Hanedanı'nın merkezî Irak'ta 479-1086/558-1163 yılları arasındaki siyasal tarihini ele almaktadır. Bu süreçte hanedanın Selçuklu-Abbâsî ilişkilerindeki konumunu ve siyasî tercihlerinin bölgesel güç dengeleri üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Dönemin kronik ve klasik coğrafya eserlerinin sunduğu veriler esas alınarak hazırlanan çalışma Mezyedîlerin Selçuklu-Abbâsî ilişkilerindeki rolünü yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

1. Sadaka b. Mansûr ve Dönemi (479-501/1086-1108)

Mezyedîler hanedanının önemli emîrlerinden Nûrüddevle Dübeys'in 474/1082'de ölümü ile yerine oğlu Bahâüddevle Ebû Kâmil Mansûr geçti. Mansûr, Mezyedî emîri olarak başa geçse de onun hâkimiyeti uzun soluklu olmadı. Mansur dört yıllık hâkimiyetinden sonra 479/1086'da öldü.⁷ Onun ölümünün ardından Rebûlevvel 479/Haziran-Temmuz 1086'da yerine oğlu Ebü'l-Hasan Seyfûddevle Sadaka b. Mansûr geçti.⁸ Halife Muktedî-Biemrillâh (1075-1094), Ebü'l-Ganâim'i, Sadaka'ya göndererek kendisine baş sağlığı diledi. Sadaka babasından kalan yerlerin yani Hille⁹ ve çevresinin yönetimini almak amacıyla Bağdâd'dan ayrıлып Sultan Melikşâh'ın yanına gitti.¹⁰ Bunun üzerine Melikşâh, onu babasına ait yerler üzerine vali tayin etti.¹¹ Melikşâh, Sadaka'ya Dicle'nin sol tarafında yer alan toprakları iktâ olarak verdi. Aynı zaman da ona hil'at giydirdi. Böylelikle 479/1086'da Dicle'nin batısına kadar olan Irak toprakları Mezyedîler'in hâkimiyetine geçti.¹²

Sadaka, Melikşâh'ın kendisine verdiği iktâlar ile hâkimiyet sahasını genişletmiş ve kısa sürede muktedir bir görünüm sergilemiştir. Nitekim Bağdâd'da 481/1089 yılında Kerhîliler ile bazı mahalle sakinleri arasında birtakım olaylar gerçekleşmiş, Abbâsî hilâfet makamı ve emrindekiler bu olayları bastırmaya güç yetiremeyince Sadaka'dan yardım talebinde bulundular. Bunun üzerine Bağdâd'a asker gönderen Sadaka bozgunculuk yapanların peşine düştü. Bu isyan hareketi bastırılmış olup isyana katılanların bir kısmı kaçmıştır.¹³

Sadaka, iktidar mücadelesinde bazı emîrler ya da sultanlar ile sorunlar yaşadı. Bunlar arasında Suriye Selçuklu Devleti hükümdarı Tutuş (1079-1095) da vardı. Sadaka, Tutuş'u

⁵ Özeydın, "Mezyedîler", 29/551.

⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 9/438; Yusuf Budak, "Ortaçağ Irak'ında Mahallî Bir Hânedan: Mezyedîler-I", *Turkish Studies* 20/Ö1 (2025), 157.

⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 12/263.

⁸ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, 130.

⁹ 495/1102 yılında Hille'de ilk planlı evlerin yapıldığı dönem Sadaka b. Mansûr dönemidir. bk. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân: Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), 249. Bu nedenle şehir onun ismine atfen *Hille es-Seyfiye* ismi ile tesmiye olunmuştur. bk. Stanley Lane Poole, *İslam Devletleri Tarihi: Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar*, çev. Halil Edhem Eldem (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020), 160.

¹⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, çev. Ali (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 271.

¹¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 271; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* Tercümesi, çev. Abdülkerim Özeydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 10/138; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/264.

¹² Özeydın, "Mezyedîler", 29/550; Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023), 139; Stanley, *İslam Devletleri Tarihi*, 160.

¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/158.

sevmiyordu. Nitekim kendi topraklarında Tutuş adına hutbe okutmadı. Tam da bu sırada 488/1095 yılında Tutuş, Yusuf b. Abak'ı, Bağdâd şahneliğine tayin etti. Yusuf, beraberinde bir grup Türkmen ile Bağdâd'a girmeye çalıştı.¹⁴ Bu gelişmeler karşısın da Sadaka onların üzerine yürüdü. Sadaka'nın gelişini haber alan Yusuf, derhal oradan uzaklaştı. Sadaka Hille'ye döndükten sonra Yusuf Bağdâd'a girip şehri yağmaladı.¹⁵ Ancak Tutuş'un ölüm haberini alınca Bağdâd'dan ayrılıp Halep'e gitti.¹⁶ Sonraları Hafâce kabilesi 489/1096 yılında Sadaka'nın şehrini yağmaladı. Yaşanan bu gelişme karşısında Sadaka onların üzerine asker gönderdi.¹⁷ Sadaka'nın amcasının oğlu Kureyş bu birliğin başındaydı. Hafâce onu esir aldıysa da sonrasında onu serbest bıraktı. İbnü'l-Esîr, daha sonra Hafâcelilerin Sadaka üzerine baskın düzenlediğini söylese de konu ile ilgili ayrıntı vermez.¹⁸ Bu gelişmeler Sadaka'nın yalnızca mahallî bir emîr değil, Abbâsî merkezinin güvenliğinde rol oynayabilen bölgesel bir askerî güç hâline geldiğini göstermektedir.

1.1. Hille Emîri Sadaka'nın Hutbeyi Muhammed Tapar Adına Okutması

Sultan Melikşâh'ın 485/1092'da vefatından sonra Selçuklu Devletinde taht kavgaları başladı. Sadaka bu iktidar mücadelesinde ilk önceleri Sultan Melikşâh'ın büyük oğlu Berkjaruk'un tarafında yer aldı.¹⁹ Fakat sonraları Berkjaruk'un veziri Ebü'l-Mehâsin ed-Debistânî'nin, Sadaka'ya "Senin yanında Sultan'ın hazinesine ait bir milyon dinar ile geçmiş yıllara ait şu kadar dinar kalmıştı. Ya onları gönderirsin, ya da ülkene asker sevk eder ve oraları senin elinden alırız." diyerek kendisini tehdit etmesi üzerine²⁰ Berkjaruk'a destek amaçlı onun yanında yer alan Dübeyş b. Sadaka, ordudan ayrılarak Hille'ye babası Sadaka'nın yanına gitti.²¹ Daha sonraları Berkjaruk Sadaka'ya pek çok mektup gönderip onu huzuruna davet etti. Ancak Sadaka, Emîr Ayaz aracılığıyla "Veziri Ebü'l-Mehâsin'i bana teslim etmedikçe ne gelirim ve ne de Sultan'a itaat arz ederim. Eğer Sultan vezirini bana teslim etmeyecek olursa benim huzuruna gideceğimi ebediyen düşünmesin, bundan dolayı da ne olacaksa olsun! Fakat Ebü'l-Mehâsin'i bana teslim ederse ben de iyilik ve itaat üzere ona hizmet ve ubûdiyyette samimi bir kölesi olurum" dedi. Ancak onun bu talebi kabul edilmedi. O da Berkjaruk ile tüm bağlarını kopardı.²² Sadaka, Berkjaruk'a karşı Muhammed Tapar'ı destekleme kararı aldı. Nitekim Muharrem 495/Kasım-Aralık 1102'de Muhammed Tapar'ın adamları Bağdâd'a geldikleri zaman pek çok kişi ile birlikte Sadaka, Muhammed Tapar'a bağlı olacağına dair yemin etti. Sadaka, Câmiayn şehrinin bulunduğu yerde Mezyedîler'in merkezi Hille'de ve başkaca hâkimiyet tesis ettiği yerlerde onun adına hutbe okuttu.²³ Berkjaruk adına hizmet eden Yinal

¹⁴ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 182.

¹⁵ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, 151.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/206; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/292; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 187.

¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/299.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/217.

¹⁹ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Çerçevesi İçinde Sanca'ın Meliklik Devri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023), 33; Ali Öngül, *Büyük Selçuklular* (İstanbul: Çamlıca Basım Yayım, 2022), 229;

²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/254; Münecimbâşi, *Câmi'u'd-düvel*, 1/86; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Çerçevesi*, 46; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 208; Özaydın, "Mezyedîler", 29/550.

²¹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Çerçevesi*, 44; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 206; Öngül, *Büyük Selçuklular*, 236.

²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/254.

²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/287-288; Münecimbâşi, *Câmi'u'd-düvel*, 1/87; Karl Vilhelm Zetterstéen, "Mezyedîler", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1979), 8/208; Öngül, *Büyük Selçuklular*, 237, 241.

b. Anuştekin, Muhammed Tapar'ın tarafına geçmişti. Muhammed Tapar adına hizmet etmeye başlayan Yınal Bağdâd'a gelip onun adına biat aldı. Sonrasında Bağdâd'a yerleşti. Yınal burada kan döküp yağmalama eylemlerinde bulununca Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh, Sadaka'dan yardım istedi. Bu hareketi bizatihi kendisinin yapmasını istedi. Bunun üzerine o da Hille'den çıkıp 4 Şevval 496/11 Temmuz 1103 günü Bağdâd'a gelerek en-Necmî'de karargâh kurdu. Hilafet makamı ve Sadaka arasında gerçekleşen müzakereler sonucunda belirli bir miktar para karşılığında Yınal'ın, Bağdâd'dan ayrılması kararlaştırıldı. Yınal, biraz süre istedi. Bunun üzerine Sadaka, oğlu II. Dübeys'i aksi bir durum karşısında Bağdâd'da bırakarak Hille'ye döndü. Fakat bu süre zarfında Yınal yeniden yağma ve zulümde bulununca Halife, Sadaka'dan yeniden yardım talep etti. Sadaka bin süvariye derhal Bağdâd'a gönderdi. Halife ve adamlarının yanında bu süvari birlikler Yınal'ın üzerine hareket edince korkup Azerbaycan'a Muhammed Tapar'ın yanına gitti. Bu süreçte Sadaka'nın Bağdâd'a askerî müdahalede bulunması, Abbâsî hilâfetinin şehir güvenliği konusunda bölgesel güçlere bağımlı hâle geldiğini açıkça göstermektedir.²⁴

Gümüştekin'in, 15 Rebülevvel 496/27 Aralık 1102 tarihinde Berkıyaruk tarafından Bağdâd'a şahne²⁵ olarak atanması Muhammed Tapar adına şahne olarak görev yapan İlgazi'yi tedirgin etti. Bu nedenle kardeşi Sökmen'i yardım için yanına çağırıldı. Bununla beraber Hille emîri Sadaka'dan yardım talep etti. Onun Berkıyaruk'a karşı ittifak arayışına Sadaka destek vereceğini söyledi. Sonrasında Gümüştekin Bağdâd'a gelip hutbeyi Berkıyaruk adına okuttu. Gümüştekin Hilafet sarayında bir görevli ile beraber kendi adamlarından birini Sadaka'ya gönderip itaat etmesini istese de o Berkıyaruk'a karşı açık bir şekilde karşı olduğunu belirtti. Daha sonra Sadaka, İlgazi'ye yardım amacıyla onun yanına gitti. Sadaka bulunduğu yerde halk ile birtakım sorunlar yaşadı. Bu sorunlar birkaç kişinin ölümü ile sonuçlanınca Halife, Sadaka'ya bir adamını gönderip bu olaylara son vermesini istedi. Bunun üzerine Sadaka onlara, Gümüştekin Bağdâd'dan çıkarsa Halife'nin dediğini yapacağını söyledi. Aksi takdirde Halifenin bu talebini yerine getirmeyeceğini söyledi. Bu gelişmeler Halifeye iletilince Gümüştekin'in Bağdâd'dan çıkarılması kararlaştırıldı. Gümüştekin böylece Bağdâd'dan ayrılıp Nehrevân'a, sonrasında da Vâsıt'a gitti. Burada pek çok köy yağmalandı. Bu gelişmelerden haberdar olan Sadaka derhal Vâsıt'a gidip olaylara müdahale etti. İki grup karşı karşıya geldi. Fakat Gümüştekin'in askerleri kendisini yalnız bırakınca birkaç adamı ile Sadaka'dan emân dilemek zorunda kaldı. Sadaka bunun üzerine onları affetti. Gümüştekin de bunun üzerine Berkıyaruk'un yanına gitti. Sadaka'nın Gümüştekin'e emân vermesi onun krizleri çatışma yerine uzlaşıyla çözmeyi tercih ettiğini göstermektedir.²⁶

1.2. Sadaka'nın Hâkimiyet Sahasını Genişletmesi

Sultan Alparslan (1064-1072) Hîf şehrinin, Müslim b. Kureys'e iktâ olarak verdi. Alparslan'ın ölümüne kadar burası Müslim'in elinde kaldı. Sultan Melikşâh döneminde ise

²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/289; Abdülkerim Özaydın, "Selçuklular Döneminde Nakîbü'n-nukabâların Siyâsî, İdârî ve İctimâî Hayattaki Rollerini: Tırâd b. Muhammed ve Oğlu Ali b. Tırâd el-Kureşî el-Hâşimî el-Abbâsî ez-Zeynebî Örneği", *TYB Akademi: Osman Turan ve Selçuklular Özel Sayısı 4/12* (2004), 107. Büyük Selçuklular başta olmak üzere diğer İslâm devletlerinde, merkezî otoriteyi temsilen şehir ve bölgelerde görev yapan askerî vali konumundaki yetkiliyi ifade eder.

²⁵ Büyük Selçuklular başta olmak üzere diğer İslâm devletlerinde merkezî otoriteyi temsilen şehir ve bölgelerde görev yapan askerî vali konumundaki yetkiliyi ifade eder. bk. Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 262.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/289-290-291; Öngül, *Büyük Selçuklular*, 247-248.

Hît'e Bağdâd amîdleri nezaret ettiler. Melikşâh'ın vefatından sonra burası Tutuş'un eline geçti. Berkyaruk Hît'i ele geçirdikten sonra burayı Bahâüddeve Servân b. Vehb b. Vüheybe'ye iktâ olarak verdi. İlk başlarda Sadaka ile Servân'ın arası gayet iyiydi. Fakat daha sonra Servân'ın Sadaka'nın kızına talip olma meselesi yüzünden araları bozuldu. Servân bu gelişmelerden hemen sonra hacca gitti. Servân, haccdan hastalanarak döndü. Sadaka onu gözaltına alıp ona "Hît mutlaka bana teslim edilmelidir." dedi. Sadaka'nın bu talebine karşılık Servân kendi hâcibini yollayıp şehri Sadaka'ya teslim etmesi için bir yazı gönderdi. Hît'te bu sırada Muhammed b. Râfi bulunuyordu. Sadaka, oğlu Dübeys'i de hacip ile birlikte şehri alması için gönderdi. Fakat Muhammed b. Râfi şehri teslim etmedi. Yaşanan bu gelişmelerden haberdar olan Sadaka Hît'e doğru harekete geçti. Hît'i ele geçiren Sadaka, amcasının oğlu Sâbit b. Kâmil'i buraya vekil tayin ettikten sonra Hille'ye döndü. Sadaka'nın Hît'i doğrudan askerî müdahaleyle ele geçirmesi, Mezyedî hâkimiyetinin Fırat hattı boyunca kalıcı hâle getirilmek istendiğini göstermektedir.²⁷

Muharrem 497/Ekim-Kasım 1103 tarihinde Artukoğlu İlgazi'nin yeğeni olan Belek b. Behrâm Âne²⁸ ve el-Hadîse şehirlerini ele geçirip Serûc şehrine gitti. Ancak Haçlılar burayı ondan alınca Belek, Âne'ye tekrardan gidip burasını Benî Yaîş'ten aldı. Bunun üzerine Benî Yaîş, Sadaka'nın yanına gitti. Benî Yaîş yaşadığı durumu Sadaka'ya anlatıp kendisinden Âne şehrini geri alması için yardım istedi. Sadaka, onun bu isteğini kabul etti. Sonrasında Belek, Sadaka'nın adamları ile mücadele edip yağma faaliyetlerinde bulundu. Daha sonra Hît'i ele geçirmek amacıyla Suriye tarafından yola çıksa da Hît'e yakın bir yere geldikten sonra geri döndü. Belek'in geldiği haberini alan Sadaka askerlerini teçhiz edip savaşa hazır hale getirdi. Belek geri dönünce o da askerlerini geri gönderdi.²⁹

Sadaka, Şevval 497/Haziran-Temmuz 1104 tarihinde büyük bir ordu hazırlayıp Hille'den Vâsıt'a hareket etti. Sadaka Vâsıt'ı ele geçirip burada bulunan Türklere emân verse de çoğu burayı terk etti. Daha sonra Sadaka Vâsıt'ı Batîha hâkimi Mühezzibüddeve'ye elli bin dinar karşılığında iltizama verdi. Böylece Sadaka Hille'ye döndü.³⁰

Basra ve civarı İsmail b. Arslancık'ın hâkimiyetindeydi. Berkayruk ve Muhammed Tapar arasındaki taht kavgasından kendi nüfuz alanını genişletti. Muhammed Tapar tahta geçince Basra'yı Sadaka'ya vermek istedi. Aynı zaman da şehre bir amîd tayin etti. Fakat İsmail bu amîdin şehre girişini engelledi. Bunun üzerine Muhammed Tapar, Sadaka'ya İsmail'in üzerine yürüyüp Basra'yı almasını emretti. Sadaka da bunun üzerine Basra'da şehri ele geçirmek için karargâh kurdu. Sadaka ile Basra'da sınırlı sayıda iki birlik arasında küçük çaplı bir savaş gerçekleşti. Bu savaşta Sadaka dayısının çocuklarını kaybetti. Muhasaranın devam ettiği sırada çevresindekiler ona geri dönmelerini söylediler de Sadaka bunu kabul etmedi. Şehirden çıkıp Sadaka ile savaşan İsmail mağlup oldu. Bunun üzerine İsmail kendisi ve ailesi için emân isteyince Sadaka onu affetti ve gitmesine izin verdi. Sadaka'nın Basra'yı ele geçirdikten sonra İsmail'e emân vermesi, onun siyasî rakiplerini tamamen tasfiye etmek yerine denetim altına almayı tercih ettiğini göstermektedir. Bunun üzerine Sadaka 3

²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/292.

²⁸ Âne, el-Cezire'de Fıratın ortasında yer alan küçük bir şehirdir. bk. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân: Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, 241.

²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/299.

³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/305; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/316; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, çev. Mustafa Alican (İstanbul: Kronik Yayınları, 2017), 61.

Cemâziyelâhir 500/10 Şubat 1106'da Hille'ye döndü.³¹ Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasındaki taht kavgasından Sadaka da istifade etmiş oldu. Hâkimiyet sahasını Hîft, Vasıt ve Basra'ya kadar genişletti. Tikrit emîri Keykubad b. Hezâres'i 500/1106'da itaat altına aldı.³² Sadaka'nın Basra'yı istila edişinden bahsetmiştik. Bu sebeple Sadaka, Basra'ya dedesi Dübeys zamanında bir memlûk olan Altuntaş isminde birini nâib tayin etti. Ancak bazı Arap kabileler şehri yağmalayınca Altuntaş ve adamları onlara karşı bir şey yapamayıp kaçtılar. Bu gelişmeler üzerine Sadaka, Basra'ya asker sevk etti. Ancak bu olaylardan Muhammed Tapar haberdar olunca Basra'ya bir şahne ve amîd tayin etti.³³

Muhammed Tapar tahta geçtiği zaman Tikrît'i Bağdâd şahnesi Aksungur el-Porsuki'ye iktâ olarak verdi. Aksungur bunun üzerine şehre gelip burayı yedi ay kuşattı. Tikrît'in hâkimiyetini elinde bulunduran Keykubâd zor durumda kalınca Sadaka'ya haber gönderip şehri kendisine teslim edeceğini söyledi. Bunun üzerine Tikrit'e gelen Sadaka 500/1106'da şehri teslim aldı.³⁴

Musul hâkimi Çökürmüş'ün Büyük Selçuklu Devlet'i adına ödemesi gereken vergiyi göndermede yavaş hareket etmesi nedeniyle Muhammed Tapar Musul'u kuşattı. Muhammed Tapar Çökürmüş'e şehri teslim etmesini söylediye de o buna yanaşmadı. Şehri Berkyaruk'a vereceğini ifade etti. Bunun üzerine Muhammed Tapar mancınık atışları ile saldırıya geçti. Tam da bu esnada 498/1104 yılında Berkyaruk'un ölüm³⁵ haberi Musul'a ulaşınca, Çökürmüş ve Musul halkı şehri Muhammed Tapar'a bırakmaya razı oldu. Musul'a hâkimiyetini kabul ettiren Muhammed Tapar beraberinde Sökmen el-Kutbî, Çökürmüş ve bazı emîrlere ile Bağdâd'a hareket etti. Onun Bağdâd'a gitmesini teşvik eden kişi Hille emîri Sadaka'ydı. Sadaka on beş bin süvari ve on bin piyade ile beraber iki oğlu Dübeys ve Bedrân'ı Muhammed Tapar'a göndermiş onun Bağdâd'a gelmesini sağladı.³⁶ Musul'da bulunan emîrlere bu gelişmeler üzerine Çökürmüş'ün on bir yaşındaki oğlu Zengî'yi onun yerine geçirip ve adına hutbe okuttular. Bu sırada Musul kalesinin komutanlığını, Çökürmüş'ün Oğuzoğlu adlı bir memlûkü yürütmekteydi. Söz konusu komutan ve Musul halkı, Sultan I. Kılıç Arslan'a, Hille emîri Sadakaya ve Bağdat şihnesi Porsuki'ye haberler göndererek onlardan yardım istedi.³⁷ Bu yardım karşılığında Musul'u kendilerine bırakacağı vaat ediliyordu. Musul'u kurtarmak amacıyla gönderilen davet mektuplarına icabet eden Recep 500/22 Mart 1107 Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan oldu.³⁸

³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/324-325; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerimiz ve Duyduklarımız*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), 242.

³² İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 64; Stanley, *İslam Devletleri Tarihi*, 160; Abdülkerim Özeydin, "I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçuklular'ın Rolü", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Dergisi* 5/5 (2016), 11.

³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/330-331; Sevîm - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 227-228.

³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/336-337; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 66; Sevîm - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 228.

³⁵ Nurullah Turan, *Selçuklu Başkenti Rey (Kuruluşundan 1157'ye Kadar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 91.

³⁶ Öngül, *Büyük Selçuklular*, 254-255.

³⁷ Ebü'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, 2, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 343-344.

³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/342-343; Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, 2, 346; İbnü'l-Kalânîsî, *İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeyli Târîh-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 436-500 = 1044/45-1106/07)*, çev. Ali Sevîm, 1. Cilt (Ankara: Türk Tarih Belgeler Dergisi, 2008), 40; Öngül, *Büyük Selçuklular*, 260-261-262.

1.3. Sadaka'nın Sultan Muhammed Tapar ile arasının bozulması

Sadaka hâkimiyet kurduğu zamandan ölümüne kadar pek çok kişiyi himaye etti. Selçuklu ya da Abbâsî Hilâfetinden kaçan birçok emîr Sadaka'ya sığındı. Muhammed Tapar, Sâve ve Âve hâkimi Ebû Dülef Sürhâb b. Keyhüsrev'e kızmış o da Sultan'dan korktuğu için Sadaka'ya sığınmıştı. Muhammed Tapar onu himaye eden Sadaka'ya haber gönderip onu teslim etmesini istedi.³⁹ Sadaka ise Sultan'a "Ben onu teslim etmek şöyle dursun, aksine himaye ediyorum. Kureyş, Resûlullah s.a.v'ı isteyince Ebû Talib'in onlara dediğini ben de diyorum. Onun çevresinde yere serilip ölmedikçe, çoluk çocuğumuzu unutarak onun uğrunda savaşmadıkça onu size teslim etmeyiz." dedi. Sadaka'nın bu davranışı Sultan'ın hoşuna gitmedi. Muhammed Tapar bu sorunu çözmek için Irak'a gitmek üzere yola çıktı. Sadaka, Muhammed Tapar'ın hareket ettiğini haber alınca ne yapması gerektiği noktasında birtakım istişarelerde bulundu. Oğlu Dübeys babasına kıymetli hediyeler ile beraber kendisinden af dilemesini tavsiye etti. Sadaka'nın ordu komutanı Saîd b. Humeyd asker toplayıp Muhammed Tapar ile savaşmayı tavsiye etti. Sadaka, ordu komutanının çağırısına uyarak asker toplamaya başladı ve yirmi bin süvarile otuz bin piyadeden oluşan bir kuvvet hazırladı. Gelişmelerden haberdar olan Halife Müstazhir-Billâh, Sadaka'ya haber gönderip Sultan'a karşı gelmekten sakınmasını söyledi. Sadaka, Halifeye hitaben "Ben Sultan'a itaat ediyorum, fakat kendime bir zarar gelmeyeceğinden emin olmadığım için onunla buluşup görüşmekten korkuyorum." dedi. Yaşanan bu gelişmelerden haberdar olan Muhammed Tapar, Ebû Saîd el-Herevî'yi Sadaka'ya gönderip gönlünü almaya çalıştı. Sultan amacının Haçlılara karşı mücadele olduğu aynı şekilde kendisi ile birlikte Haçlılara karşı mücadele etmeye teşvik etti. Sadaka, Sultan'ın bu hareketine olumlu cevap vermedi. 500/1107 yılına geldiğinde Sadaka, Sultan'a hitaben "Artık Sultan'la barış umudumuz kalmadı, atlarımızı mutlaka Hulvân'da göreceksiniz" diyerek barış umutlarını bitirdi.⁴⁰

Muhammed Tapar, Sadaka'nın cevabı üzerine askerlerini onun üzerine harekete geçirmek için hazırladı. Bu arada Sadaka da 501/1108 yılında Halifeye mektup gönderip Sultan ile aralarında Halifenin vereceği karara uyacağını söyledi. Bunun üzerine Halife de bu mektubu doğrudan Muhammed Tapar'a gönderdi. Sultan bu mektubu alınca Halifenin emrinde olduğunu ve onun vereceği karara uyacağını söyledi. Fakat Sadaka sürekli fikir değiştiriyordu. Sadaka Halife'ye hitaben şu mektubu gönderdi: "Sultan eğer Bağdâd'tan ayrılırsa ben ona malî ve askerî yardımda bulunurum, cihad için ihtiyaç duyduğu diğer şeyleri veririm fakat şu anda Sultan, Bağdâd'da askerleri Nehru'l-Melik'te benim yanımda da ne para ve ne de başka bir malzeme var. Çavlı Sakavu ile Artukoğlu İlgazi de bana haber gönderip Sultan'la ve başkalarıyla yapacağım savaşta bana itaat ve muvâfakat edeceklerini bildirdiler. Ben ne zaman istersem ikisi de askerleriyle beraber hemen yanıma gelirler." dedi.⁴¹

Muhammed Tapar, 2 Cemâzîyelâhir 501/18 Ocak 1108 tarihinde Bağdâd'tan ayrılıp ez-Za'ferânîye'ye gitti. Bunun üzerine Halife vezirini Sultan'a göndererek acele etmeyip beklemesini tavsiye etti. Sultan, Halife'nin bu tavsiyesine uydu. Halife sonrasında adamlarını Sadaka'nın yanına gönderip Sultan'a itaat etmesini istedi. Bunu üzerine Sadaka

³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/326.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/354; Anonim Selçuknâme, *Târîh-i Âl-i Selçuk*, çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner (Ankara: Atıf Yayınları, 2014), 28; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 229.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/355; Zetterstéen, "Mezyedîler", 8/208.

özür dileyip Halifeye “Ben hiçbir zaman itaatsizlik etmedim, beldem de onun adına okunan hutbeye de son vermedim.” dedi. Nitekim oğlu Dübeys’e Sultan ile görüşmesi için hazırlanmasını istedi. Elçiler Sadaka’nın yanındayken Sultan’ın askerleri ile Sadaka’nın askerleri arasında savaş çıktığı yönünde haberler geldi. Elçiler bu haberin doğru olamayacağını çünkü askerlerin bizden haber beklemesini söylediklerini ifade ettiler. Ancak Sultan’ın askerleri her şartta bir anlaşma sağlanacağından emin oldukları için öncesinde bir yağma faaliyeti gerçekleştirmek istediler. Bu düşüncelerini gerçekleştirmeye Sadaka’nın askerleri pek çok Türk askerini öldürüp bir kısmını da esir aldı. Aynı zamanda Sadaka’nın askerleri yağmada bulundu. Halife tekrar Sadaka’ya mektup gönderip barış için koşulları sağlamaya çalıştı. Sadaka da Halifeye itaat edeceğini bildirdi. Sadaka bunun ile yetinmeyip Sultan’a mektup gönderdi. İki tarafın askerleri arasında gerçekleşen savaşın isteği dışında olduğu, Sultan’ın askerlerinin nehrin karşı tarafına geçip kendi askerlerine saldırdığını belirtti. Sonrasında Halife’nin adamları Sadaka’nın yanına gelip Sultan adına ondan talepte bulundular. Esir alınan kişilerin bırakılması yağmada ele geçirilenlerin iadesini istediler. Ancak Sadaka bu talepleri bazı gerekçelerle yerine getiremeyeceğini söyledi. Bunun üzerine Muhammed Tapar 8 Recep 501/22 Şubat 1108’de ez-Za’ferāniyye’den hareket etti. Sultan askerleri ile beraber Dicle’ye geldi. Nihayet iki ordu Recep 501/Mart 1108’de karşı karşıya geldi. Sadaka atı üzerinde savaşırken bir Türk kölesi onun yüzüne vurup onu tanınamaz hale getirdi. Savaş sırasında Sadaka kendisini tanımları için “Ben Arap melikiyim, ben Sadaka’yım.” demeye başladı. Çatışma esnasında arkadan bir ok isabet etti. Ardından “Bozkuş” isminde bir köle ona doğru hamle yapınca Sadaka onu tanıdı. Bozkuş’a “Ey Bozkuş, merhamet eyle!” dedi. Fakat Bozkuş, onu kılıcıyla öldürüp başını kesip Porsukî’ye götürdü. Tüm bu olayların tarihinin Recep 502/Şubat-Mart 1108 olduğu kaydedilmektedir.⁴² Porsukî, Sadaka’nın kesik başını Muhammed Tapar’a götürdü.⁴³ Sultan, Porsukî’yi ödüllendirdi. Savaşta Sadaka’nın oğlu Dübeys⁴⁴ ile birlikte savaşın olmasına neden olan Sürhâb b. Keyhüsrev ed-Deylemî’de esir alındı.⁴⁵ Sultan, Sadaka’nın Batîha’da bulunan eşine amānname gönderip onu huzuruna çağırtdı. O da Sultan ile görüşmek için Bağdâd’a doğru harekete geçti. Sultan, Sadaka’nın eşinin hatırı için oğlu Dübeys’i serbest bıraktı. Bağdâd’a giden Sadaka’nın karısı Sultan ile görüştü. Sultan eşinin öldürülmesinden ötürü kendisinden özür diledi. Sultan ona hitaben “Ben onun salimen yanına getirilmesini ve ona halkın hoşuna gidecek, onları hayrete düşürecek iyilik ve ihsanda bulunmayı çok isterdim

⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 12/327; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, çev. Erdoğın Merçil (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977), 2/41-42; Anonim Selçuknâme, *Târîh-i Âl-i Selçuk*, 28; İbnü’l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 67; er-Râvendî, *Râhatu’s-sudûr ve âyetu’s-surûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, çev. Ahmet Ateş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 1/150; Clifford Edmund Bosworth, “The Steppe Peoples in the Islamic World”, in *The New Cambridge History of Islam*, ed. David O. Morgan ve Anthony Reid, 21–77 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 77; Halil İbrahim Hançabay, *Abbâsîler Döneminde Vezirlik (295-530/908-1136)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 261; Suat Kaymak, *Selçuklular Döneminde Bağdâd’da Mezhep Mücadeleleri (1055-1152)* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2022), 294.

⁴³ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 43; Reşîdu’d-dîn Fazlullâh, *Selçuklu Devleti Câmî’ü’t-Tevârih*, çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş (İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), 156.

⁴⁴ Urfalı Mateos hatalı olarak belirtilen kişinin Sadaka’nın Dübeys’in oğlu olduğunu ifade ediliyor, esasen bu kişi Sadaka’nın oğlu olan Dübeys’tir. bk. Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme ve Zeyl*, 268.

⁴⁵ Sevîm - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 230; Yağmur Hınız, *Mahallî Hanedanların Abbâsî Halifeliği ile İlişkileri Bağlamında İslâm Dünyasında İdarî Dönüşüm* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 86.

ama kader buna mani oldu.” dedi. Sultan, Sadaka'nın oğlu Dübeys'ten de bozgunculuk yapmayacağına dair söz aldı.⁴⁶

Sadaka, cesur bir Mezyedî emîri olarak kayıtlardaki yerini alır. Pek çok önemli hasletlere sahip olan Sadaka ile ilgili el-Huseynî, *Ahbâru'd-devleti's-Selçûkiyye*'de tafsilatlı bir medhiye de bulunur.⁴⁷ Sadaka'nın isimlerini bildiğimiz iki oğlu daha vardı: Bunlar Ebû'n-Necm Bedran ile Ebû Kamil Mansûr. Babalarının öldürülmesinin ardından Ca'ber kalesinde Sâlim b. Mâlik'in yanında kalmaya başladılar. Bu iki kardeş daha sonraları Çavlı ile aralarında birbirlerini destekleme sözü verdiler. Çavlı da onlarla birlikte Hille'ye gireceğine dair söz verdi.⁴⁸ Muhammed Tapar Bağdâd'a gelince eskiden Sadaka'nın ordu komutanı olan Saîd b. Humeyd'e hil'at giydirerek onu Hille valiliğine tayin etti.⁴⁹ Sadaka dönemi Mezyedîler'in askerî güç, himaye siyaseti ve meşruiyet arayışlarını birlikte kullandığı en aktif ve aynı zamanda en riskli dönem olarak değerlendirilebilir.

2. Dübeys b. Sadaka (II. Dübeys) Dönemi (501-529/1108-1135)

Muhammed Tapar, Sadaka'yı öldürdükten sonra onun oğlu II. Dübeys'i esir olarak yanında tutuyordu.⁵⁰ Sultan, II. Dübeys'e çok iyi davranıp kendisine pek çok yeri iktâ verdi. Ancak onun Hille'ye gitmesine izin vermedi.⁵¹ Fakat II. Dübeys, Muhammed Tapar vefat edince 512/1118⁵² onun yerine geçen Sultan Mahmud'dan izin alıp Hille'ye dönmek istedi. Mahmud onun bu isteğini kabul etti.⁵³ Böylece II. Dübeys Hille'ye gelerek burada Mezyedî emîri olarak iktidara geçti. II. Dübeys göreve başladıktan bir süre sonra 16 Rebiülâhir 512/6 Ağustos 1118 tarihinde Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh vefat etti. Onun yerine Müsterşid-Billâh geçti. Müsterşid-Billâh tahta geçtikten sonra pek çok kişi ona biat etti. Ancak onun kardeşi Emîr Ebû'l-Hasan beraberinde üç kişi ile birlikte önce Medâin'e kaçıp sonrasında Hille'ye II. Dübeys'in yanına gitti.⁵⁴ Ebû'l-Hasan burada son derece iyi karşılandı. Müsterşid-Billâh bu durumdan rahatsız olup II. Dübeys'e haber gönderip kardeşinin kendisine teslim edilmesini istedi. II. Dübeys'de tıpkı babası Sadaka gibi kendisine sığınan kişileri korurdu.⁵⁵ Bu nedenle II. Dübeys, Halifeye hitaben: “Ben Halifenin kölesiyim ve onun emrine âmâdeyim fakat Ebû'l-Hasan bana sığınmış ve benim evime ve himayeme girmiştir. Onu geri dönmesi için asla zorlayamam.” dedi. Sonrasında Halife elçisini gönderip Ebû'l-Hasan'ı ikna edip Bağdâd'a götürmeye çalıştı.⁵⁶ Ebû'l-Hasan Hille'den ayrılıp Vâsî'ta geçti. Burada kendine pek çok taraftar toplayınca Müsterşid-Billâh korktu. Bunun üzerine II. Dübeys'e elçi gönderip Ebû'l-Hasan'ın güçlenmeden onun

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/358-359-360; el-Huseynî, Sadru'd-dîn Ebû'l-Hasan 'Alî b. Nâsir b. 'Alî, *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*, çev. Necati Lügal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 55-56; Zetterstéen, “Mezyedîler”, 8/208.

⁴⁷ el-Huseynî, *Ahbâru'd-devleti's-Selçûkiyye*, 56-57.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/370.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/377.

⁵⁰ Abdülkerim Özyayın, “Dübeys b. Sadaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/14.

⁵¹ İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 74; el-Bundârî, *Zubdetu'n-nusra*, 115.

⁵² Bosworth, “The Steppe Peoples in the Islamic World”, 61.

⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/424; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/346; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim*, 248; Stanley, *İslam Devletleri Tarihi*, 161; Karakuş, “Hille'de Bir Bedevî Emîri: Dübeys b. Sadaka”, 374.

⁵⁴ Nuran Ünal, *Abbâsî Halifesi el-Müsterşid-Billâh ve Dönemi (512/1118-529/1135)* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 30.

⁵⁵ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 50; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/36.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/426.

üzerine hareket etmesini istedi. II. Dübeyş çok vakit kaybetmeden ona karşı asker sevk etti. Ebü'l-Hasan'ın etrafında yer alan grupların kaçması ile birlikte II. Dübeyş'e karşı mağlup oldu. II. Dübeyş, Ebü'l-Hasan'ı Bağdâd'a götürüp Abbâsî Halifesine teslim etti. Halife Müsterşid-Billâh bu davranışından dolayı II. Dübeyş'e yirmi bin dinar verdi. Ebü'l-Hasan, Müsterşid-Billâh'tan özür dileyip ayaklarına kapanınca o da onu affetti.⁵⁷

2.1. II. Dübeyş ile Porsukî Arasında Geçen Olaylar

Porsukî'nin, II. Dübeyş'in babasının kesik başını Muhammed Tapar'a götüren kişi olduğunu yukarıda belirttik. Porsukî, II. Dübeyş'ten rahatsız olacak ki onu bertaraf etmenin yolunu aradı. Nitekim Porsukî, 512/1118 yılında beraberinde ki askerler ile Rakka'da karargâh kurarak Hille üzerine hareket edip II. Dübeyş'i oradan uzaklaştıracağını ifade etti. Bu gelişmeyi haber alan II. Dübeyş büyük bir ordu hazırlayarak onlara silah ve para dağıttı. Bu sırada Sultan Muhammed'in oğlu Melik Mesud, Musul'da bulunuyordu. Yanında ki emîrler onun Irak üzerine yürümesini tavsiye etti. O da beraberinde Cüyüş Beg ile büyük bir ordu hazırlayıp harekete geçti.⁵⁸ Melik Mesud'un yanında muktedir emîrler bulunuyordu. Porsukî bilhassa Cüyüş Beg'den korkuyordu. Porsukî bu gelişmeler karşısında gerekli hazırlıkları yapıp onların Bağdâd'a yürümelerine engel olmak için harekete geçti. Ancak Melik Mesud kendisine emîrlerinden birini gönderip amacının kendisi ile savaşmak olmadığını II. Dübeyş'e karşı birlikte hareket etmek istediğini söyledi. Bunun üzerine aralarında anlaşma yapıp birlikte hareket ettiler. Bu esnada Emîr İmâdeddin Mengüpars'ın büyük bir ordu ile Bağdâd'a geldiği haberi gelince Melik Mesud hızlıca hareket edip onun Bağdâd'a girişini engellemeye çalışıp onun ile savaşmak için harekete geçti. Bunun üzerine Mengüpars oradan uzaklaşıp II. Dübeyş'in yanına gitti. II. Dübeyş kendisine karşı oluşturulan ittifaktan çekiniyordu. Bu sebeple aralarında ki sorunu barışçıl yollar ile çözmeye çalışıp Melik Mesud, Porsukî ve Cüyüş Beg'e çeşitli hediyeler gönderdi. Ancak Mengüpars'ın kendi yanına doğru geldiğini duyunca ona haber gönderip güçlerini birleştirmek üzere birlikte hareket etmeye karar verdiler. Bunun üzerine Melik Mesud, Porsukî ve Cüyüş Beg beraberindekiler ile II. Dübeyş ve Mengüpars'a karşı savaşmak için Medâin'e gittiler. Melik Mesud ve Porsukî buraya vardıklarında onların yanında çok sayıda askerinin olduğunu duyunca geri dönüp Sevâd'daki Nehr-i-Melik, Nehr-i Sarsar ve Nehr-i Îsâ ile Düceyl'in bir kısmını yağmaladılar. Onun bu davranışını Halife eleştirip kendisini uyardı. Sonrasında Porsukî, Bağdâd'a döndü. Orada kısa bir süre kaldıktan sonra Irak'tan ayrılıp Melik Mesud'un yanına gitti. Mengüpars Bağdâd'da şahne olarak kaldı. II. Dübeyş de Hille'ye döndü.⁵⁹

II. Dübeyş'in genel olarak aksiyonel bir yaşam tercihi olmuştur. Bu minvalde II. Dübeyş Bağdâd ve çevresinde adam öldürme ve yağma gibi faaliyetlerde bulununca Halife Müsterşid-Billâh kendisine haber gönderip bunlara son vermesini istedi.⁶⁰ Bunun üzerine II. Dübeyş bizzat kendisi Bağdâd'da Hilafet sarayının karşısında karargâh kurup Halife'ye olan nefretini açıkça ifade etmeye başladı.⁶¹ Nitekim babasının ölümü ile ilgili dramatik süreçte

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/427-428; Hımız, *Mahallî Hanedanların Abbâsî Halifeliği ile İlişkileri*, 86-87.

⁵⁸ Hasan Akyol, "Irak Selçukluları", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 124.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/428-429-430.

⁶⁰ el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim*, 249; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/37; Pınar Kaya Tan, "Irak Selçuklu, Abbâsî Hilafeti ve Büyük Selçuklu Üçgeninde Kudretli Hille Emîri: Dübeyş b. Sadaka", *FSM İlmî Araştırmalar* 16/16 (2020), 232.

⁶¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/350; Karakuş, "Hille'de Bir Bedevî Emîri: Dübeyş b. Sadaka", 375-376; Hançabay, *Abbâsîler Döneminde Vezirlik*, 265.

Halife'nin de parmağı vardı. Halife, II. Dübey's'in bu hareketlerinden dolayı Sultan'a elçi gönderip onu Bağdâd'a davet etti.⁶² Bu nedenle II. Dübey's, Halifeye "Sultan'a elçi gönderip sen çağırдың. Onu geri çevirmezsen ben de yapacağımı yaparım." cevabını ilettili. Sultan Bağdâd'a gelince II. Dübey's korkup Amîdûddeve'nin kızı olan eşini pek çok para ve değerli hediyeler ile Sultan'ın yanına gönderip affını istedi.⁶³ Sultan onun af talebini bir şartla kabul edeceğini söyleyince II. Dübey's anlaşma yapmaktan vazgeçti.⁶⁴ Sultan'ın hayvanlarını yağmaladı. Ardından Sultan Hille'ye doğru hareket etti.⁶⁵ Bunun üzerine II. Dübey's, kayınpederi Artuklu İlgazi'ye sığındı.⁶⁶ Bir süre burada İlgazi'nin yanında kalan II. Dübey's 514-515/1121-1122 yılında tekrar Hille'ye gidip burayı zapt etti.⁶⁷ Sultan ve Halife'ye elçi gönderip af dilese de sözüne itibar edilmedi. Derhal üzerine asker sevk edildi.⁶⁸ II. Dübey's bunun üzerine Hille'den ayrıldı. Sultan'ın ordusu ile II. Dübey's'in ordusu bir süre sonra karşı karşıya geldi. Fakat II. Dübey's'in kardeşi Mansûr'un rehin olarak verilmesi ve Sultan'a itaat etmesi şartı ile aralarında anlaşma sağlandı.⁶⁹

II. Dübey's, Halife'nin hoşuna gitmeyecek işler yapmaya devam edince o, Sultan'a haber gönderip Porsukî'yi Musul'dan Bağdâd'a getirip şahne olmasını istedi. Sultan, Halife'nin talebini yerine getirip onu Bağdâd şahneliğine atadı.⁷⁰ Halife, Porsukî'ye II. Dübey's'in üzerine yürüyerek onu Hille'den çıkarmasını istedi. Bunun üzerine harekete geçen Porsukî, Hille üzerine yürüdü. II. Dübey's ve Porsukî'nin orduları karşı karşıya geldi. Porsukî'nin askerleri geri çekilince yenildiği fikrine kapılan diğer askerler de geri çekilip savaşı II. Dübey's'e karşı kaybettiler.⁷¹ Bunun üzerine aşırıya gitmeyen II. Dübey's, Halife'ye elçi gönderip itaat arz etti ve taraflar arasında 515/1122 yılında bir barış tesis edildi.⁷²

Daha öncede değindiğimiz üzere Abbâsî Halifesi Müstersîd-Billâh ile II. Dübey's arasında sürekli bir mücadele vardı. II. Dübey's ile Müstersîd-Billâh arasındaki mücadele artarak devam etmekteydi. Sultan'ın, II. Dübey's'in kardeşinin gözüne mil çektirmesi II. Dübey's'i kızdırdı. II. Dübey's matem alameti siyah kıyafetler giyip Bağdâd'ı tahrip edeceğine dair yeminler etti. II. Dübey's'in mektubu Halifeye ulaşınca o bu duruma çok kızdı. Halife Tebriz

⁶² İbnü'l-'Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi: Bugyetu't-taleb fi Târîhi Haleb (Seçmeler)*, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 86; Ali Öngül, *Irak Selçukluları* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021), 7; Ünal, *Abbâsî Halifesi el-Müstersîd-Billâh*, 48.

⁶³ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 291-292.

⁶⁴ Hınız, *Mahallî Hanedanların Abbâsî Halifeliği ile İlişkileri*, 88.

⁶⁵ Cevdet Yakupoğlu, "Sultan Sancar Dönemi", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 110; Hınız, *Mahallî Hanedanların Abbâsî Halifeliği ile İlişkileri*, 87-88; Tan, "Irak Selçuklu, Abbâsî Hilâfeti ve Büyük Selçuklu Üçgeninde Kudretli Hille Emîri", 233.

⁶⁶ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 52; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 77; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/39; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 123; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 43; Akyol, "Irak Selçukluları", 125; Tan, "Irak Selçuklu, Abbâsî Hilâfeti ve Büyük Selçuklu Üçgeninde Kudretli Hille Emîri", 233-234.

⁶⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/350-351; Öngül, *Irak Selçukluları*, 7.

⁶⁸ İbnü'l-'Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi: Bugyetu't-taleb fi Târîhi Haleb (Seçmeler)*, 86; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/38.

⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/448-449; Öngül, *Irak Selçukluları*, 8.

⁷⁰ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/54; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi* (Ankara: Bilge Kültür Sanat, 2022), 75; Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler*, 36.

⁷¹ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 55; İbnü'l-'Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, 86; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 199; Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler*, 36.

⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/473-474; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/358; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/57; Öngül, *Irak Selçukluları*, 8.

de bulunan Porsukî'ye haber gönderip II. Dübey's ile savaşmasını istedi. Porsukî'de, II. Dübey's ile savaşmak için Şaban 516/Kasım 1122'de yola çıktı. Müsterşid-Billâh'ta gerekli hazırlıkları yapıp II. Dübey's'in üzerine hareket etmek için yola çıktı. Bu arada II. Dübey's'in adamları Nehr-i Melik'i yağmaladı. Halife çok sayıda para ve silah dağıttı. Gelişmelerden haberdar olan II. Dübey's Halifeye elçi gönderip af edilmesini talep etti. Ancak Halife onun bu talebini kabul etmedi. Nihayet Halife'nin ordusu ile birlikte Porsukî ve diğer emîrlerin orduları II. Dübey's'in ordusu ile karşılaştı. II. Dübey's'in ordusunda on bin süvari ve on iki bin piyade bulunuyordu.⁷³ Porsukî'nin askerleri ise sekiz bin süvari ve beş bin piyadeden oluşuyordu. İki ordu arasında gerçekleşen savaşta II. Dübey's mağlup oldu.⁷⁴ Eşleri ve cariyeleri esir düşen II. Dübey's savaş alanından atı ve silahıyla kaçıp canını kurtardı. Halife de Muharrem 517/Mart 1123'de Bağdâd'a döndü.⁷⁵ Sonrasında II. Dübey's yine çeşitli taşkınlıklar da bulundu. Eylemlerine devam etmesi üzerine Müsterşid-Billâh, Porsukî'yi II. Dübey's konusunda uyarınca o da Basra'ya II. Dübey's'in üzerine hareket etti. Bunu üzerine Basra'dan ayrılıp Haçlılara katılarak Haleb'i kuşattı ancak başarısız oldu.⁷⁶ II. Dübey's'in Haçlıların Haleb'i kuşatması için özel çaba sarf etti.⁷⁷ Şehir halkının Şîi olduğu ve kendisini destekleyecekleri iddiasıyla, şehrin ele geçirilmesi hâlinde Haçlıların nâibi olarak burada kalacağını ve onlara itaat edeceğini ileri sürdü. Bu söylemle Haçlıları etkileyerek Halep'in kuşatılmasına ikna etti. Ancak Halep halkı, durum karşısında Porsukî'den yardım talep ederek şehri ona ve nâiblerine teslim etti. Porsukî'nin ordusuyla birlikte Halep'e yaklaşması üzerine Haçlılar kuşatmayı kaldırarak bölgeden uzaklaştılar. Böylece Haçlılar Halep kuşatmasından bekledikleri sonucu elde edemediler.⁷⁸

2.2. II. Dübey's ve Melik Tuğrul'un Abbâsî Halifesine Karşı İttifakı

II. Dübey's, Haçlılar ile Halep kuşatmasında yaşadığı başarısızlık sonrası Irak Selçuklu Melik'i Tuğrul'a sığındı. Tuğrul onu gayet iyi karşılayıp yakınında bulunan emîrler arasına dahil etti.⁷⁹ II. Dübey's, Tuğrul'u etkileyip onu Irak'a bir sefer gerçekleştirmesi için ikna etti⁸⁰ ve böylece sefer hazırlıklarının tamamlanmasının ardından ordu Irak'a doğru harekete geçti.⁸¹ Bunu haber alan Müsterşid-Billâh derhal on iki bin piyadeden müteşekkil bir ordu hazırlayıp onları silah ile donattı. II. Dübey's geçitleri kontrol edecek Tuğrul ise Bağdâd'a gelip şehri ele geçirecekti. Bu arada Müsterşid-Billâh ordusu ile beraber Destkere'deydi⁸². Olumsuz hava koşulları ve Tuğrul'un humma hastalığına yakalanması gibi sebepler II.

⁷³ Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, 2/361-362.

⁷⁴ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 55; Hamdullah Mustevfî Kazvîni, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 288.

⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/358; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 44; Öngül, *Irak Selçukluları*, 14; Karakuş, "Hille'de Bir Bedevî Emîri: Dübey's b. Sadaka", 377.

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 10/480-481-482; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim*, 251; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/170.

⁷⁷ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2010), 111.

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 10/492-493; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 48; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 2/142; Özeydin, "Dübey's b. Sadaka", 14.

⁷⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/75.

⁸⁰ Karakuş, "Hille'de Bir Bedevî Emîri: Dübey's b. Sadaka", 379; Akyol, "Irak Selçukluları", 127.

⁸¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/364; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 261-262.

⁸² Destkere, Bağdad bölgesinde yer alan bir yerleşim yeridir. bk. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*: Ebü'l-Fidâ Coğrafyası, 255.

Dübeys'in işini zorlaştırdı.⁸³ II. Dübeys, Müsterşid-Billâh ile karşılaşır karşılaşmaz onun huzurunda eğilip yer öpüp affını istedi. Müsterşid-Billâh da onun bu davranışından dolayı onu bağışladı. Sonrasında II. Dübeys ve Tuğrul, Sultan Sencer'in yanına gittiler.⁸⁴ Muhtemelen bu teklif II. Dübeys'ten geldi.⁸⁵ Sencer bir ara II. Dübeys'i tutuklatıp sonrasında serbest bıraktı.⁸⁶ II. Dübeys ve Tuğrul burada Sencer'i Irak'a gidip burayı ele geçirmek için teşvik ettiler. Hatta Sultan Mahmud ile Müsterşid-Billâh'ın ona karşı ittifak içinde olduğunu belirttiler. Sencer Rey'e gelip bu iddiaları tahkik ederek olayın iç yüzünü öğrenmeye çalıştı. Bu sebeple Hemedân da bulunan Mahmud'a haber gönderip onun fikrini aldı. Mahmud Zilhicce 522/10 Aralık 1128'de hemen Sencer'in yanına gidip itaat arz etti.⁸⁷ Sencer de ona gayet iyi davrandı.⁸⁸ Mahmud'a iyi davranmasına karşın onun kendisine verilen talimatlara isteksiz davranması üzerine Sencer, onun kardeşi Melik Mesud'u destekleme kararı aldı.⁸⁹ II. Dübeys ve Tuğrul, Sencer'in yanından ayrıldıktan sonra Bağdâd'a gelip Müsterşid-Billâh ile görüştüler. II. Dübeys, Müsterşid-Billâh ile arasının düzelmesini istiyordu. Tuğrul bu konuda aracı oldu. II. Dübeys'in amacı Musul'a vali olmaktı. Halife onun bir beldeye tayin olmasını istemiyordu.⁹⁰ Sencer'in kızı aynı zaman da Mahmud'un karısıydı. Bahsi geçen hatun II. Dübeys'i sürekli olarak savunurdu.⁹¹ Onun ölümü ile birlikte II. Dübeys'in durumu sallantılı oldu.⁹² II. Dübeys'in Irak'a yönelmesi üzerine Müsterşid-Billâh, bu gelişmeyi haber alır almaz ordusunu hazırlamaya başladı. II. Dübeys, Şaban 523/Ağustos-Eylül 1129 yılında Hille'ye girdi.⁹³ Sultan bu gelişmeden haberdar olunca daha önce kendisine kefil olan iki emîri 'Kızıl ve Ahmedîlî"'i yanına çağırıp onlara hitaben "Dübeys'e siz kefil olmuştunuz, şimdi ben onu sizden istiyorum." dedi. Bunun üzerine Ahmedîlî, II. Dübeys'i herhangi bir fenalık yapmasına engel olmak ve onu Sultan'a teslim etmek için Irak'a hareket etti. II. Dübeys bu gelişmelerden haberdar olunca Halife'ye elçi gönderip kendisinden af diledi. "Eğer beni bağışlarsan aldıklarımı kat kat geri vereceğim, sizin mutî bir kulunuz olacağım." dedi. Bunun dışında Sultan'dan da özür dileyip affını isteyerek ona çeşitli hediyeler gönderdi. Ancak Sultan onun bu af talebini kabul etmedi.⁹⁴ II. Dübeys, Sultan'ın Bağdâd'a girdiği haberini alınca Basra'dan ayrılıp çöllere gitti.⁹⁵ Suriye taraflarında Sarhad hâkimi vefat

⁸³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/78.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/495-496-497; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/365; bnu'l-'Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, 87; Öngül, *Irak Selçukluları*, 14-15; Osman Gazi Özgüdenli, "Halife el-Müsterşid'in Katli Meselesi", *Tarih Dergisi* 39/39 (2004), 1; Yakupoğlu, "Sultan Sancar Dönemi", 110.

⁸⁵ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/79.

⁸⁶ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 262.

⁸⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/118-119; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 76; Özeydin, "Dübeys b. Sadaka", 14.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/515; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim*, 254; Yakupoğlu, "Sultan Sancar Dönemi", 110.

⁸⁹ Yakupoğlu, "Sultan Sancar Dönemi", 110.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/517; Karakuş, "Hille'de Bir Bedevî Emîri: Dübeys b. Sadaka", 380.

⁹¹ Mehmed Altay Köymen, Bahsi geçen hatunun ölmesi, II. Dübeys için avantajlı bir durum olduğunu belirtir. Nitekim bu sayede özgürce hayalleri peşinde koşabilirdi. bk. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/140-141.

⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/517.

⁹³ İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 83-84; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/142; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 300; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 76.

⁹⁴ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 301; Akyol, "Irak Selçukluları", 128.

⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/518; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim*, 254; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/144.

edince cariyeye olan eşi hâkimiyet kurabilme adına nüfuzlu biri olarak II. Dübey's'i uygun görüp kendisini davet etti. Böyle bir teklif alan II. Dübey's durumunun sıkışıklığı nedeniyle teklifi kabul edip maiyyeti ile birlikte Suriye'ye doğru hareket etti.⁹⁶ 524-525/1130-1131 senesinde gerçekleşen bu yolculuk esnasında rehberler yolu şaşırınca el-Gûta'nın⁹⁷ doğu yakasında Kelb kabilesine misafir oldular. Ancak bu kabile II. Dübey's'i yakalayıp Dimaşk hâkimi Tâcü'l-Mülûk Börü b. Tuğtekin'e götürdüler.⁹⁸ Tâcü'l-Mülûk Börü, II. Dübey's'i esir aldı.⁹⁹ Bu gelişmelerden haberdar olan Atabeg İmâdeddîn Zengî, II. Dübey's'in kendisine verilmesini istedi. Aksi durumda Dimaşk'a yürüyüp kendisi ile savaşaacağını belirtti. Bunun üzerine Tâcü'l-Mülûk Börü onun teklifini kabul edip II. Dübey's'i kendisine teslim etti. Ancak Zengî, sanılanın aksine II. Dübey's'e son derece iyi davrandı.¹⁰⁰ Müsterşid-Billâh, Zengî'den II. Dübey's'i kendisine vermesini istedi. Ancak onun bu talebi Zengî tarafından kabul edilmedi.¹⁰¹

Zengî, II. Dübey's ile beraber Bağdâd'a gelip Müsterşid-Billâh ve askerleriyle savaştı.¹⁰² Gerçekleşen savaşta Zengî ve II. Dübey's mağlup oldular.¹⁰³ II. Dübey's mağlubiyet sonrası Hille'ye gitmek istedi ancak burası Müsterşid-Billâh'ın adamlarından İkbâl'in elinde bulunuyordu. Aralarında gerçekleşen savaşta II. Dübey's yine mağlup oldu ve II. Dübey's, Vasıt'a gitti. Bir süre burada kalan II. Dübey's İkbâl ve beraberindekilerin kendisinin üzerine doğru hareket etmesiyle Vasıtlılar ile beraber onlara karşı savaştı. Ancak 526-527/1132-1133 yılında bu savaşı II. Dübey's ve beraberindekiler kaybetti.¹⁰⁴

Sultan Mesud, kardeşi Tuğrul vefat edince Bağdâd'dan Hemedân'a gidip burayı ele geçirdi. Bunun üzerine beraberinde ki bazı gruplar onun yanından ayrıldılar. Kalabalık grup, Sultan Mesud'dan korktukları için yanlarında çok sayıda asker alarak onun yanından ayrıldı. II. Dübey's'te onlara katılanlar arasında yer alıyordu. Bu grup halifeye haber gönderip hizmetine girmek istediklerini söylediler. Halife'nin yanındakiler ona II. Dübey's'in de o grubun yanında yer aldığını söyleyerek bunun bir komplo olabileceğini iddia ettiler. Abbâsî Halifesi bu grupta yer alan emirlere hitaben bir mektup yazdı. Bahsi geçen emirler halifeye yaklaşmak için II. Dübey's'i yakalayıp onu kendisine teslim etmeyi düşündüler. Bu gelişmelerden haberdar olan II. Dübey's takvimler Recep 529/Nisan-Mayıs 1135'i gösterirken derhal Sultan Mesud'un yanına kaçtı.¹⁰⁵ Bahsi geçen emirler ise Bağdâd'a Halife'nin yanına gittiler. Burada son derece iyi ağırlandılar. Halife, 529/1135 yılında Sultan Mesud ile

⁹⁶ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 60; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/170; Pınar Kaya Tan, "Maceraperest Hille Emîri Dübey's b. Sadaka'nın 1132-1135 Yılları Arasında", *FSM İlmî Araştırmalar* 19/19 (2022), 72.

⁹⁷ Günümüzde Suriye'nin başkenti olan Şam şehrinin çevresinde yer alan önemli şehirlerden biridir. bk. İbn Hurdâzbiḥ, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 71.

⁹⁸ el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim*, 256; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/372; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 86; Karakuş, "Hille'de Bir Bedevî Emîri: Dübey's b. Sadaka", 380.

⁹⁹ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 68; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/171.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/527-528; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 68-69.

¹⁰¹ el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim*, 256-257; Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler*, 46-47.

¹⁰² Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/200.

¹⁰³ İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 87; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 2/159; Tan, "Maceraperest Hille Emîri Dübey's b. Sadaka'nın 1132-1135 Yılları Arasında", 75-76.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 10/535; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim*, 258; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/378; Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, 2/365; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/203.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* Tercümesi, çev. Abdülkerim Özyayın (İstanbul: Türkiyat Matbaacılık, 1987), 11/32-33.

savaşmak için harekete geçti.¹⁰⁶ Sultan Mesud bunun üzerine halife ile karşılaşmak için hareket edip Dâ-yı Merc'e¹⁰⁷ gelip saldırı gerçekleştirdi. Gerçekleşen savaşta Halife'nin askerleri mağlup oldu. Beraberindekilerle esir alınan halife bir çadır da ağırlandı. Sultan ile Halife arasında elçiler gidip geldi. Sonunda aralarında anlaşma sağlandı. Sultan Mesud, Zilkade 529/29 Ağustos 1135 tarihinde halifeyi Bağdâd'a uğurladı ancak yolda Batınîler tarafından feci şekilde öldürüldü.¹⁰⁸ Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh'ın vefatından sonra yerine er-Râşid Billâh geçti.¹⁰⁹ Bu süreç II. Dübeys'in değişen siyasî dengelere uyum sağlamaya çalıştığını fakat kalıcı ve istikrarlı bir güç kurmakta zorlandığını göstermektedir. Sık sık taraf değiştirmesi onu dönemin büyük siyasî merkezleri nezdinde güvenilirlik sorunu yaşayan bir figür hâline getirmiştir.

2.3. II. Dübeys'in Ölümü Sonrası Mezyedî Emîrliğinin Çöküşü

Maceralı bir hayat yaşayan ve aynı zaman da şairleri himaye etmesi ile bilinen II. Dübeys, Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh'ın ölümünden sorumlu tutulduğu için Irak Selçuklu Sultanı Mesud tarafından Zilhicce 529 /25 Eylül 1135 yılında öldürüldü.¹¹⁰ Bir Ermeni köleye öldürülen II. Dübeys'in Hille'de bulunan oğlu II. Sadaka babasının yerine tahta geçti. Mesud, Hille'ye burayı ele geçirmek için adamlarını gönderse de başarı sağlayamadı. Mesud, Bağdâd'a gerçekleştirdiği bir ziyaret esnasında II. Sadaka kendisini ziyaret ederek aralarını düzeltti. Böylece II. Sadaka, Mesud'un hizmetine girdi.¹¹¹ Mesud, II. Sadaka'yı yanında tutmak gayesiyle onu kızı ile evlendirdi.¹¹²

Mesud ile yeğeni Dâvûd b. Mahmûd arasındaki mücadelede tercihini Mesud'dan yana kullanan II. Sadaka elde ettikleri zafer sonrası 532/1138 yılında ganimet peşinden koştukları sırada esir alınıp öldürüldü.¹¹³ II. Sadaka'nın öldürülmesinden sonra Mesud onun yerine kardeşi Muhammed b. Dübeys'i Hille'ye emîr olarak atadı.¹¹⁴ Ancak diğer kardeşi II. Ali bu durumu kabul etmeyip beraberinde on beş bin kişilik gurupla Hille'ye hareket etti. Kardeşi Muhammed'i mağlup edip Hille'yi ele geçirdi.¹¹⁵ II. Ali, Hille halkı tarafından sevilen biriydi. Gün geçtikçe gücünü arttırdı. Bağdâd şahnesi ve halkı ondan korkmaya başladı.¹¹⁶ II. Ali güçlendikçe bazı taşkınlıklarda bulundu. Bu sebeple Mesud, Emîr Sâlârkerd'e Hille'yi iktâ

¹⁰⁶ Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, 2/64; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II. İkinci İmparatorluk Devri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017), 257.

¹⁰⁷ Irak'ta, Musul şehri yakınlarında bulunan bir yerleşim yeridir bk. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân: Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, 181.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 11/34-35; Zetterstéen, "Mezyedîler", 8/208; Öngül, *Irak Selçukluları*, 36.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 11/51; Hımsız, *Mahallî Hanedanların Abbâsî Halifeliği ile İlişkileri*, 89.

¹¹⁰ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 72; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 89; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, çev. Ahmet Savran (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992), 52-53. İbn Hallikân, *Selçuklu Biyografileri*, 157; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim*, 262; el-Huseynî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 75; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, 289; Stanley, *İslam Devletleri Tarihi*, 161; Özgüdenli, "Halife el-Müsterşid'in Katli Meselesi", 14-15; Karakuş, "Hille'de Bir Bedevî Emîri: Dübeys b. Sadaka", 382-383; Akyol, "Irak Selçukluları", 131.

¹¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 11/37.

¹¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 11/51; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim*, 262; Öngül, *Irak Selçukluları*, 40.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 11/62; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 91; el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim*, 265; İbnü'l-Ezrak, *Meyyâfârikîn ve Âmid Tarihi*, 55; Zetterstéen, "Mezyedîler", 8/208-209; Özaydın, "Mezyedîler", 29/550.

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 11/62-63; Özaydın, "Mezyedîler", 29/550.

¹¹⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 12/405.

¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 11/100; Özaydın, "Mezyedîler", 29/550.

olarak verdi. Bu emîr de Hille'ye bir sefer düzenleyip II. Ali ile savaştı. İki taraf Matîrâbâd'da karşılaştılar. Gerçekleşen bu savaşta II. Ali mağlup olup Hille'yi terk etse de aynı yıl içerisinde Hille'ye gelip şehri Sâlârkerd'in elinden aldı. II. Ali istediği desteği Abbâsî Halifesi Muktefi-Liemrillâh'tan bulamayınca 544/1149 yılında Sultan Mesud'a itaat etmek zorunda kaldı.¹¹⁷ II. Ali ertesi yıl ölünce Mesud, Hille'nin yönetimini kumandanlarından Sâlârkerd'e verdi.¹¹⁸ Sultan Mesud'un ölümünün ardından tahta geçen Sultan Melikşah, Hille üzerindeki hâkimiyeti sağlamak amacıyla kumandanı Sâlârkerd'i bir orduyla Hille'ye gönderdi. Bağdâd şahnesi Mesud Bilâl, görünüşte Sâlârkerd'e yardım amacıyla yanına gelse de onu tutuklatıp öldürdü. Abbâsî Halifesi olaydan haberdar olunca derhal Mesud Bilâl'in üzerine ordu gönderip onu mağlup etti. Bu nedenle Hille, Halife Muktefi'ye bağlı birliğin kontrolüne geçmiş oldu.¹¹⁹

Hille, 551/1156 yılında Sultan Muhammed b. Arslanşah'ın kumandanları tarafından ele geçirildi. Bunu ardından Mezyedîler, söz konusu tarihten sonra Muhammed'in bir naibine bağlı olarak hüküm sürdü. Daha sonraları Hille, Selçuklular'ın Irak'ta güç kaybettikleri bir dönemde Halife Müstencid-Billâh ile onun müttefiki Benî Müntefik tarafından görevlendirilen askerler vasıtasıyla 558/1163 yılında işgal edildi.¹²⁰ Mezyedîler'den 4.000 kişi öldü. Bölgede Mezyedîler'e mensup insanların çoğu kırma uğradı. Onlara ait topraklar da Benî Müntefik'e teslim edildi. Şiîlere karşı sempati besleyen Mezyedîler köken itibarıyla bedevi olmalarına karşın siyasî ve teşkilâtçı yapılarıyla ileri bir düzeyde oldukları görülmektedir. Bu gelişmeler Mezyedîler'in II. Dübeys'ten sonra iç çekişmeler ve Selçuklu müdahaleleri nedeniyle giderek zayıfladığını göstermektedir. Hille üzerindeki hâkimiyetin sık sık el değiştirmesi ise hanedanın siyasî gücünü koruyamadığını ve nihayetinde tasfiye sürecine girdiğini ortaya koymaktadır.¹²¹

Sonuç

Mezyedîlerin tarih sahnesine çıkışı Ali b. Mezyed döneminde gerçekleşmiş ve hanedan özellikle Hille merkezli Irak coğrafyasında siyasî esneklik temelinde varlık göstermiştir. Şiî kimliğine rağmen Mezyedîlerin, iktidar ilişkilerini mezhebî saiklerden ziyade fırsat ve çıkar odaklı olarak şekillendirdiği görülmektedir. Bu durum hanedanın uzun süre ayakta kalmasının en belirgin nedenlerinden biridir. Nürüddeve Dübeys'in uzun iktidarı Mezyedîlerin kurumsallaşma evresi sayılabilir. Onun ölümünden sonra emirliğe geçen Sadaka b. Mansûr Mezyedîlerin dış politikada en müdahil ve etkili figürü olmuştur. Selçuklu taht mücadelelerinde Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasında taraf değiştirerek konjonktürü lehine kullanmış, gerektiğinde Abbâsî halifesine askerî destek sağlayarak iki büyük güç arasında denge siyaseti izlemiştir. Bu pragmatik tavır Mezyedîlerin bölgesel aktör olarak görünürlüğünü artırmış fakat aynı zamanda Sadaka'yı sık sık merkezî otoritelerle karşı karşıya getirmiştir. Nihayetinde Muhammed Tapar ile yaşanan çatışma onun ölümüne yol açmış ve hanedan güç kaybetmeye başlamıştır. II. Dübeys dönemi daha da hareketlidir. Mezyedîler bu süreçte bağımsızlık arayışını sürdürmüş, Abbâsî ve Selçuklu

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 11/113-114; Özeydın, "Mezyedîler", 29/551.

¹¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 11/136; Özeydın, "Mezyedîler", 29/551.

¹¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 11/143; Zetterstéén, "Mezyedîler", 8/209; Özeydın, "Mezyedîler", 29/551.

¹²⁰ Yasin Kurnaz, "Uyûniler Emirliği Siyasî Tarihi (469/1070-636/1239)," *Dergiant: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2023), 277.

¹²¹ Zetterstéén, "Mezyedîler", 8/209; Özeydın, "Mezyedîler", 29/551.

otoriteleriyle sürekli gerilim içinde olmuştur. Müsterşid-Billâh'ın ölümünde payı olduğu iddiası hanedanın siyasî meşruiyetini zedelemiş ve II. Dübeys'in ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Ardından gelen yöneticilerin kısa süreli hâkimiyeti ise hanedanın merkezî gücünü zayıflatmış, II. Ali'nin ölümüyle Hille doğrudan Selçuklu-Abbâsî denetimine geçmiştir. Bu bütünlük içinde değerlendirildiğinde Mezyedî tarihi yalnızca bir emirler silsilesi değil, büyük güçler arasındaki boşluklardan yararlanma, denge politikası kurma ve bölgesel özerkliği koruma mücadelesi olarak okunmalıdır. Hanedanın tarihî önemi de kronolojiden ziyade bu siyasal manevra yeteneğinde yatmaktadı.

Kaynakça | References

- Ahmed b. Mahmûd. *Selçuk-nâme*. çev. Erdoğan Merçil. II. Cilt, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977.
- Akyol, Hasan. "Irak Selçukluları". *Selçuklu Tarihi El Kitabı*. ed. Refik Turan. 123-146. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Anonim *Selçuknâme. Târih-i Âl-i Selçuk*. çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner. Ankara: Atif Yayınları, 2014.
- Arıkan, Adem. "İsnâaşeriyye'nin temel eserleri ve fırak kaynakları". *Mezheplere göre klasik kaynaklar ve özellikleri*. ed. Halil İbrahim Bulut. 193-319. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Azîmî, Azîmî *Tarihi Selçuklular Dönemiyle ilgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Bosworth, Clifford Edmund. "The Steppe Peoples in the Islamic World." In *The New Cambridge History of Islam*, edited by David O. Morgan and Anthony Ra'id, 21-77. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
DOI: <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521850315.003>.
- Budak, Yusuf. "Ortaçağ Irak'ında Mahallî Bir Hanedan: Mezyedîler - I (997-086)". *Turkish Studies* 20/Ö1 (2025), 155-171.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.82105>.
- Cahen, Claude. *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. çev. Mustafa Daş. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Ebü'l-Ferec, Gregory (Bar Hebraeus). *Abu'l-Farac Tarihi II*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Ebü'l-Fidâ. *Takvîmü'l-Büldân: Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- el-Bundârî. *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-'Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. çev. Kıvameddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- el-Huseynî, Sadru'd-Dîn Ebü'l-Hasan Ali b. Nasır b. Ali. *Ahbâru'd-Devleti's-Selçûkiyye*. çev. Necati Lügal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- el-Ömerî. *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- er-Râvendî. *Râhatu's-Sudûr ve Âyetu's-Surûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*. çev. Ahmet Ateş. Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Gordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç. *Küçük Asya'da Selçuklular*. çev. Abdülkadir İnan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Göksu, Erkan. *Türkiye Selçuklularında Ordu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Hamdullâh Mustevfî Kazvînî. *Târih-i Güzîde*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Hançabay, Halil İbrahim. *Abbâsîler Döneminde Vezirlik (295-530/908-1136)*. Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2016.
- İbn Hallikân. *İbn Hallikân'ın Selçuklu Biyografileri ve Çağdaş Sımarlar*. çev. Halil İbrahim Gökbörü. Ankara: Altınordu Yayınları, 2024.
- İbn Havkal. *Sûretü'l-Arz: 10. Asırda İslâm Coğrafyası*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.
- İbn Hurdâzbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. çev. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.

- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. 12. Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İbnu'l-'Adîm. *Biyografilerle Selçuklular Tarihi: Bugyetu't-taleb fî Târîhi Haleb (Seçmeler)*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- İbnu'l-Esîr. *İslâm Tarihi: el-Kâmil fî't-Târîh Tercümesi*. çev. Abdülkerim Özaydın. 9-11. ciltler. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İbnu'l-Ezrak. *Meyyâfârîkîn ve Âmid Tarihi*. çev. Ahmet Savran. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992.
- İbnu'l-Kalânîsî. *İbnu'l-Kalânîsî'nin Zeylû Târîh-i Dîmaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler (H. 436-500 = 1044/45-1106/07)*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008.
- İbnu'l-Verdî. *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*. çev. Mustafa Alican. İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.
- Karakuş, Nadir. "Hille'de Bir Bedevî Emîri: Dübeys b. Sadaka." *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (2018): 369–386. DOI: 10.33420/marife.383557.
- Kaya Tan, Pınar. "Irak Selçuklu, Abbâsî Hilâfeti ve Büyük Selçuklu Üçgeninde Kudretli Hille Emîri: Dübeys b. Sadaka." *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 16/16 (2020): 225–249. <http://dergi.fsm.edu.tr>.
- Kaya Tan, Pınar. "Maceraperest Hille Emîri Dübeys b. Sadaka'nın 1132-1135 Yılları Arasında Irak Selçuklu Sultanları, Abbâsî Hilâfeti ve Büyük Selçuklu Hükümdarı ile Münasebetleri." *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 19/19 (2022): 67–88. <http://dergi.fsm.edu.tr>.
- Kaymak, Suat. *Selçuklular Döneminde Bağdâd'da Mezhep Mücadeleleri (1055-1152)*. Doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022.
- Kaymak, Suat. "Selçuklular Karşısında Halife el-Kâ'im Biemrillâh'ın Hâkimiyeti Ele Geçirme Teşebbüsü". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (2024), 269-287. <https://doi.org/10.33207/trkede.1470499>
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Çerçevesinde Sancar'ın Meliklik Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi. II. Cilt: İkinci İmparatorluk Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017.
- Köymen, Mehmet Altay. *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Kurnaz, Yasin. "Uyûnîler Emirliği Siyasî Tarihi (469/1070-636/1239)." *Dergiabant: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2023), 268-281. <https://doi.org/10.33931/dergiabant.1330036>
- Lane Poole, Stanley. *İslam Devletleri Tarihi: Başlangıçtan 1927 Yılına Kadar*. çev. Halil Edhem Eldem. İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Makdisi, George. "Notes on Hilla and the Mazyadids in Medieval Islam." *Journal of the American Oriental Society* 74/4 (1954): 249–262. <https://www.jstor.org/stable/595515>.
- Merçil, Erdoğan. "Büveyhîler." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/496–500. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Bilge Kültür Sanat, 2022.
- Müneccimbâşı, Ahmet b. Lütfullah. *Câmî'u'd-düvel: Selçuklular Tarihi*. çev. Ali Öngül. I. cilt. İzmir: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

- Öngül, Ali. *Büyük Selçuklular*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayım, 2022.
- Özaydın, Abdülkerim. “Dübeys b. Sadaka.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 10/14. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özaydın, Abdülkerim. “I. Haçlı Seferinin Başarıya Ulaşmasında Büyük Selçuklular’ın İçinde Bulunduğu Siyasî ve İçtimâî Şartların Rolü.” *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Dergisi* 5/5 (2016): 1–18. <https://doi.org/10.26650/IUTD.889300>.
- Özaydın, Abdülkerim. “Mezvedîler.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 29/550–551. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Özaydın, Abdülkerim. “Selçuklular Döneminde Nakîbü’n-nukabâların Siyâsî, İdârî ve İçtimâî Hayattaki Rollerini: Tırâd b. Muhammed ve Oğlu Ali b. Tırâd el-Kureşî el-Hâşimî el-Abbâsî ez-Zeynebî Örneği.” *TYB Akademi: Osman Turan ve Selçuklular Özel Sayısı* 4/12 (2004): 101–114.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Halife el-Müsterşid’in Katli Meselesi.” *Tarih Dergisi* 39/39 (2004): 1–35.
- Reşîdü’d-dîn Fazlullâh. *Selçuklu Devleti Câmî’ü’t-Tevârih*. çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş. İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret İşıltan. II. cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Sevim, Ali - Erdoğan Merçil. *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023.
- Sevim, Ali. *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Sıbt İbnü’l-Cevzî. *Mir’âtü’z-zamân fi Târîhi’l-Âyân’da Selçuklular*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Turan, Nurullah. *Selçuklu Başkenti Rey (Kuruluşundan 1157’ye Kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Urfalı Mateos. Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162). Çev. Hirant D. Andreasyan. Notlar: Edouard Dulaurer ve Halil Yinanç. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Ünal, Nuran. *Abbasi Halifesi el-Müsterşid-Billâh ve Dönemi (512/1118-529/1135)*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Yakupoğlu, Cevdet. “Sultan Sancar Devri.” *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan. 107–119. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Zetterstéén, Karl Vilhelm. “Mezvedîler.” *İslam Ansiklopedisi* 8/208–209. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.